

Birikim Rejimleri Perspektifinden ILO'nun İşe Aracılık Faaliyetlerine Yaklaşımında Yaşanan Dönüşüm

Transformation in the ILO's Approach to Employment Services from the Perspective of Accumulation Regimes

Sercan DERELİ¹

Öz

Düzenleme Okulu kapitalizmi yaygın, yoğun ve esnek birikim rejimi olmak üzere üç dönemde analiz etmektedir. Düzenleme Okulu teorisyenlerine göre kapitalizm, yaşadığı her kriz sonrasında düzenleme tarzını değiştirmek suretiyle yeni bir birikim rejimi inşa etmekte ve günün koşullarına uyum sağlamaktadır. Yaygın birikim rejiminde rekabetçi piyasa anlayışını düzenleme tarzı olarak benimseyen kapitalizm, yoğun birikim rejiminde devletin ekonomik ve toplumsal hayata aktif müdahalelerde bulunduğu bir düzenleme tarzı ile hareket etmiş ve nihayetinde 1980'li yıllara gelindiğinde düzenleme tarzını değiştirerek piyasa ekonomisini yeniden canlandıran neo-liberalizm tabanlı bir düzenleme tarzına geçmiştir. Sosyal politika uygulamaları, düzenleme tarzı ile ekonomi-politiğin yoğun etkisi altında olduğundan her bir birikim rejiminde farklı anlayışlarla ele alınmıştır. Yaygın birikim rejiminde kurumsal bir sosyal politika anlayışı söz konusu değilken devletin müdahale alanlarının arttığı ve refah devleti formunu kazandığı yoğun birikim rejiminde kurumsallaşma sürecini tamamlamış ve kapsamını genişletmiş bir sosyal politika anlayışı ortaya çıkmıştır. İşgücü piyasalarında işçilerin korunmasına yönelik politika ve uygulamaların arttığı yoğun birikim rejiminin tasfiyesi sonrasında inşa edilen esnek birikim rejiminde ise sosyal politika anlam ve kapsam bakımından bir daralma eğilimine girmiştir. İşçilere sağlanan koruma mekanizmalarının işlev kayıplarına uğradığı 1980 sonrası dönemde, işe aracılık faaliyetleri de liberalizasyon süreçlerini tecrübe etmiş ve ilgili süreçler sosyal politika aktörleri tarafından desteklenmiştir. Ancak özel istihdam bürolarına ilişkin kötü uygulama örnekleri, işçi hakları üzerinde baskı kurmak suretiyle önemli bir sorun alanı oluşturmuştur. Bu çalışmada, birikim rejimleri perspektifinden ILO'nun işe aracılık faaliyetlerine yönelik sosyal politika anlayışındaki dönüşümün analiz edilmesi amaçlanmıştır ve işe aracılık faaliyetlerine yönelik ILO sözleşmelerinin, düzenlendikleri dönemin birikim rejiminin temel karakteristikleri ve düzenleme tarzı ile paralellik gösterip göstermediği tartışılmıştır. Düzenlemelerden yola çıkılarak yapılan analiz ile ILO'nun işe aracılık hizmetlerinin yasal çehresini, birikimin rejiminin düzenleme tarzına uyumlu olacak şekilde çizdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Düzenleme Okulu, Birikim Rejimleri, İşe Aracılık Faaliyetleri, Sosyal Politika Anlayışında Dönüşüm, ILO

Makale Türü: Derleme

Abstract

Regulation School analyzes capitalism in three basic periods, namely, the regime of extensive, intensive and flexible accumulation. According to Regulation School theorists, capitalism builds a new accumulation regime by changing its regulation style after each crisis and adapts to the conditions of the day. Capitalism, which adopted the competitive market understanding as the regulation style in the widespread accumulation regime, acted with a regulation style in which the state actively intervened in the economic and social life

¹ Arş. Gör. Dr. Sercan DERELİ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, sercan.dereli@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4083-8559.

in the intensive accumulation regime, and finally, in the 1980s, with the Fordism crisis, it changed its mode of regulation and switched to a neo-liberalism-based regulation style in which the market economy was revived. Social policy practices have been handled with different understandings in each accumulation regime, as they are under the intense influence of the regulation style and political economy. While there was no institutional social policy understanding in the extensive accumulation regime, a social policy understanding that completed the institutionalization process and expanded its scope emerged in the intensive accumulation regime, where the intervention areas of the state increased and it gained the form of a welfare state. In the flexible accumulation regime, which was built after the liquidation of the intensive accumulation regime, in which the policies and practices aimed at protecting workers in the labor market, were increased, social policy tended to narrow in terms of meaning and scope. In the post-1980 period, when the protection mechanisms provided to workers lost their function, employment services also experienced liberalization processes and the relevant processes were supported by social policy actors. However, examples of bad practices regarding private employment agencies created an important problem area by putting pressure on workers' rights. In this study, it is aimed to analyze the transformation in the social policy understanding of the ILO from the perspective of accumulation regimes, and it is discussed whether the ILO conventions about employment agencies show parallelism with the basic characteristics and regulation style of the accumulation regime of the period in which they were drawn up. With the analysis made on the basis of the regulations, it was concluded that the ILO drew the legal framework of employment agencies in a way that is compatible with the regulation style of the accumulation regime.

Keywords: Regulation School, Accumulation Regimes, Employment Services, Transformation in Social Policy Understanding, ILO

Paper Type: Review

Giriş

Düzenleme Okulu, kapitalizmin tarihsel gelişim süreçlerini birikim rejiminde ve düzenleme tarzında meydana gelen dönüşümler üzerinden analiz eden bir yaklaşımdır. Teorisyenler, krizlerle dönüşen ve gelişen kapitalist sistemi; üretim, tüketim ve bölüşüm gibi dinamiklere bağlı olarak yapılan birikim rejimi ve istihdam ilişkilerinden toplumsal ilişkilere kadar birçok alanın işleyişini belirleyen düzenleme tarzı kavramları ile analiz etmektedir. Sermaye birikim süreci ile düzenleme tarzındaki farklılıkların belirleyici olduğu iki birikim rejimi söz konusudur: yaygın birikim rejimi ve yoğun birikim rejimi. Piyasa ekonomisinin hâkim olduğu ve Birinci Sanayi Devrimi ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş olan dönem “yaygın birikim rejimi” ve tekeli kapitalizm anlayışının benimsendiği ve İkinci Dünya Savaşı ile başlayıp 1980’li yıllara kadar süren dönem “yoğun birikim rejimi” olarak adlandırılmaktadır. İki büyük savaş arasındaki dönem ise birikim rejimi ile düzenleme tarzının yeniden inşa edildiği geçiş dönemi olarak ele alınmaktadır.

Yoğun birikim rejiminin yerini alan birikim rejimi ile düzenleme tarzının kavramsal çerçevesinin çizilmesi hususunda farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte literatürde günümüzün birikim rejiminin “esnek birikim rejimi” olarak adlandırıldığı görülmektedir. Esnek birikim rejimi, piyasaların talep ettiği esneklik ihtiyaç ve anlayışı temelinde yapılan bir birikim rejimidir. Birikim rejiminin düzenleme tarzını ise neo-liberalizm oluşturmaktadır. Esnek birikim rejiminin neo-liberal ve piyasa odaklı düzenleme tarzının bir çıktısı olarak refah devleti uygulamalarında, sosyal politika anlayışında ve işçileri korumaya yönelik düzenlemelerde gerileme yaşandığı sıklıkla tartışılmaktadır. Öte yandan sosyal politika aktörleri de liberalizasyon süreçleri karşısındaki mevcut pozisyonları yetersiz görülerek yoğun eleştirilere konu olmaktadır.

Kapitalizmin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak sosyal politika alanında yaşanan dönüşümü odağına alan bu çalışmada, Düzenleme Okulu'nun birikim rejimleri dönemselleştirmesi temel alınarak ILO'nun işe aracılık faaliyetlerine yönelik anlayışındaki dönüşümün analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, işe aracılık faaliyetlerine yönelik ILO sözleşmelerinin; üretildiği dönem ve yıl itibarıyla yaygın, yoğun ve esnek birikim rejiminin ve

her bir dönemin düzenleme tarzının temel karakteristiklerini taşıyıp taşımadığı ve ILO'nun sosyal politika anlayışında nasıl bir dönüşüm yaşandığı incelenmiştir. Çalışmanın, birikim rejimleri ile işe aracılık hizmetleri arasında ilişki kurmak suretiyle literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir. Birikim rejimleri ile işe aracılık hizmetleri arasında ilişki kurulabilmesi amacıyla çalışmanın ilk bölümünde kuramsal perspektiften Düzenleme Okulu'na; ikinci bölümünde günümüzde işe aracılık hizmetlerinin örgütsel yapısını oluşturan özel istihdam bürolarının tarihçesi ve özelliklerine; üçüncü bölümünde ILO'nun sosyal politika anlayışında yaşanan dönüşüme yer verilmiştir. Son bölümde ise aracılık faaliyetlerine yönelik ILO sözleşmeleri; yaygın, yoğun ve esnek birikim rejimlerinin düzenleme tarzları ekseninde ele alınarak ilgili rejimlerin ekonomi-politiği ile uyumlu olup olmadığı tartışılmıştır.

1. Düzenleme Okulu

Düzenleme Okulu, Fransız iktisatçılar tarafından 1970'li yıllarda geliştirilmiş bir yaklaşımdır ve kapitalizmin tarihsel gelişim sürecini açıklamaya yönelik analiz yapmaktadır (Sert, 2011: 69). Analizde, tarih ötesi bir yaklaşımdan ziyade kapitalist sistemin kendine has tarihsel özellikleri üzerine yoğunlaşmakta ve kapitalist gelişim sürecine ilişkin ortak bir anlayış sağlanmaktadır (Noel, 1987: 303; Topak, 2012: 105). Bir başka ifadeyle Okul, kapitalizmin hâlihazırda tecrübe etmiş olduğu olay ve olgular üzerinden bir analiz gerçekleştirmektedir.

Düzenleme Okulu, kapitalizmi sermaye birikim sürecini etkileyen toplumsal, politik ve kültürel kurumlara gömülü bir sistem olarak kavramsallaştırmaktadır (Labrousse ve Michel, 2017). Üretim alanının yanı sıra yeniden üretim alanını, sermaye birikiminin olduğu toplumsal ve kurumsal bağlamda açıklamaya odaklanmaktadır (Tickell ve Peck, 1995: 360). Kapitalizmin tüm yapısal çelişkilerine ve sınıf çatışmalarına rağmen nasıl genişlemeye devam ettiği sorusuna kurumsal cevaplar üretmektedir (Jessop, 2005: 16). Düzenleme Okulu tarafından yapılan tarihsel gözleme göre kapitalizmin gelişim sürecinde sermaye birikimi uzun süreli istikrar dönemlerinden geçmekte; ardından ise istikrarsızlık göstermeye başlayarak krizlerle karşı karşıya kalmaktadır (Labrousse ve Michel, 2017). Bu nedenle, Düzenleme Okulu analizinin uğrak noktalarından birini krizden çıkış için başvurulan düzenleme tarzları oluşturmaktadır (Ansaloni vd., 2018).

Kapitalizm, toplumsal yapıların art arda inşa edildiği ve yıkıldığı evrimsel bir süreç içerisinde gelişim göstermiş ve kendi temel mantığına uyumlu emek süreci modelleriyle şekillenmiştir (Noel, 1987: 305; Öngen, 1994a: 108). Sanayi toplumlarının ortaya çıkışı ile daha fazla sermaye birikimi adına emek sürecinde kapitalizm temelli bir dönüşüm yaşanmıştır (Wallerstein, 2012: 15). Bu bağlamda, Düzenleme Okulu'nun temel kavramlarından birini "birikim rejimi" oluşturmaktadır. Birikim rejimi; üretim koşullarında meydana gelen değişimler ile tüketim ve emek gücünün yeniden üretimi koşullarında yaşanan değişimler arasında uzun vadede uyum sağlayacak olan artı değer üretimi ve yeniden bölüşüm tarzını izah etmekte kullanılan bir kavramdır. Düzenleme Okulu teorisyenleri, kapitalist üretim tarzının hangi koşullar altında süreklilik ve istikrar içerisinde işleyeceği sorusunu araştırmakta ve birikim rejimleri kavramı ekseninde bir analiz yürütmektedir (Arın, 2013: 34-35).

Düzenleme Okulu'na göre, kapitalist ekonomilerin merkezinde sermaye birikimi amacı yer almaktadır. Sermaye birikiminin analiz edilmesi, kapitalizmin gelişim dinamiklerinin incelenmesinde ilk adımı oluşturmaktadır. Düzenleme Okulu'nun temel kavramı olan birikim rejimi, birikimin oldukça uzun bir süre boyunca istikrar içerisinde devam etmesini sağlayacak olan toplumsal ürünün birikim ve tüketim arasında paylaştırılma biçimini ifade etmektedir. İstikrarlı bir birikim için birikim rejimi ile düzenleme tarzının uyum içerisinde olması gerekmektedir (Taymaz, 1993: 18-20). Bu bağlamda Düzenleme Okulu'nun temel kavramlardan bir diğeri düzenleme tarzı oluşturmaktadır.

Kapitalizm, belirli kurumlara bağlı olarak işleyen ve belirli bir birikim süreciyle karakterize edilen ve gelişim gösteren bir sistemdir (McDonough ve Nardone, 2006: 201).

Düzenleme tarzı, var olan birikim rejimini düzenlemekte ve belli bir tarihselliğin ürünü olan kurumsal yapılar ile toplumsal ilişkileri yeniden üretmektedir. Farklı ekonomik birimlerin çelişen ve çatışan davranışları düzenleme tarzı aracılığıyla uyumlulaştırılmaktadır (Taymaz, 1993: 19). Ücret ve rekabet anlayışı gibi kurumsal kabuller, hâkim birikim rejiminin belirleyicileri konumundadır (Boyer, 1990: 42).

Devlet, en önemli düzenleme tarzını oluşturmaktadır. Düzenleme Okulu'na göre devlet, sermaye birikimi amacıyla kapitalizmin farklı evrelerinde piyasa merkezli ya da korumacı bir tarzı benimsemiş ve benimsediği düzenleme tarzı aracılığıyla sermayenin genişlemesine ve küreselleşmesine öncülük etmiştir (Sönmez, 2011: 3). Kurama göre, örneğin, sanayileşme sürecinin ilk yıllarında devlet, çitleme yöntemi ile serfleri topraklarından ve üretim araçlarından kopararak fabrikada çalışmaya sevk etmiştir (Albertini, 1995: 11-12). Kapitalizmin ilk yıllarında devlet, sermaye birikiminin sağlanması için geniş işçi kitlelerinin sanayiye çekilmesini mümkün kılan bir düzenleme tarzını benimsemiştir.

Düzenleme Okulu'na göre kapitalizm, karşı karşıya kaldığı krizlerle yeniden şekillenmekte ve farklı birikim rejimlerine yönelmektedir. Ortaya çıkan yeni birikim rejiminin gelişimi eski düzenleme tarzı tarafından engellediğinde ise yeni bir düzenleme tarzını benimsemektedir. Okul, kapitalizmi yaygın birikim ve yoğun birikim rejimi olmak üzere iki birikim rejimi özelinde ele almaktadır: (Taymaz, 1993: 19-20). Genel itibarıyla sermaye, yaygın birikim rejiminde yeni faaliyet alanlarına doğru genişleyerek; yoğun birikim rejiminde ise görece artı-değer oranını artırmak amacıyla mevcut kapitalist faaliyet alanları yeniden düzenlenerek biriktirilmiştir (Jessop, 1990: 156).

Yaygın birikim rejiminde teknoloji henüz tam anlamıyla gelişmediğinden artı değer artırılması adına işçilerin çalışma süreleri uzatılmıştır. Devlet, iktisadi ve toplumsal hayata asgari düzeyde müdahalede bulunarak iktisadi faaliyetlerin yasal çerçevesini düzenlemiştir. İşçi sınıfının hayat koşulları ise piyasa tarafından belirlenmiştir. (Arın, 2013: 39-42). Kapitalizmin izleyen yıllarında başta efektif talep yetersizliği olmak üzere yaygın birikim rejiminde yaşanan sorunlar, teknelci düzenleme tarzına dayanan yoğun birikim rejimini ortaya çıkarmış ve 1929 Buhranı sonrasında rekabetçi kapitalizmden teknelci kapitalizme geçilmiştir. Sermaye bu dönemde yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimine girmiştir. Yoğun birikim rejiminin düzenleme tarzında toplu pazarlık, teknelci rekabet ve aktif devlet müdahalesi benimsenmiştir. Toplu pazarlık altında birleşen işçiler açısından istikrarlı ve güvenli ücret düzeyleri söz konusu olmaya başlarken çalışma koşullarının yönetimine ilişkin kontrol mekanizmaları yeniden örgütlenmiştir (Topak, 2012: 121; Öngen, 1994a: 109). Reel ücretlerin sabit kalması veya yavaş yavaş artması için ücretler fiyat hareketlerine göre ayarlanmıştır. Bu türden bir düzenleme tarzı, kapsamlı birikim için nispeten yeterli olmuştur (Lipietz, 1987: 34). Yoğun birikim rejiminde kapitalizm; “herkese iş”, “herkese iş güvencesi” ve “herkese tüketim olanağı” söylemleri üzerinden örgütlenmiş, sermaye birikimini genişletmiş ve tüketim azlığı nedeniyle içine düştüğü krizden çıkmaya çalışmıştır (Dikmen, 2006: 11). Öte yandan yoğun birikim rejiminde, yaygın birikim rejiminin aksine teknoloji yoğun olarak kullanılmıştır (Şahin, 2006). Artı değer artışı teknoloji vasıtasıyla sağlanmaya başlanmış ve emek süreci, teknoloji kullanımının ve makineleşmenin yüksek düzeyde olduğu Fordist üretim modeline göre yapılanmıştır.

Yoğun birikim rejiminde Altın Çağ'ını yaşayan Fordizm, standartlaştırılmış bir işbölümü üzerine kurgulanmış ve üretim sürecinde maliyetlerin düşürülmesini mümkün kılan ölçek ekonomisi anlayışını kullanmıştır (Metin ve Özaydın, 2014: 63-64; Vidal, 2011). Fordizm, ölçek ekonomisini devreye sokarak kitle üretimi yapabilen ve böylelikle maliyetleri önemli ölçüde düşürebilen bir üretim modeli olduğundan kapitalizme de Altın Çağ'ını yaşattır. Yoğun birikim rejiminde; rekabetin maliyet üstünlüğüne dayalı olması ve hakimiyet alanını arttıran Fordizm'in birim maliyetlerini düşürme potansiyeli kazanması nedeniyle işletmeler rekabet üstünlüğü kazanmıştır.

Reel ücretlerde sağlanan artış satın alma gücünde artışlara neden olarak rekabetçi düzenlemeye dayanan yaygın birikim rejiminin karşılaştığı sorunların aşılmasını mümkün kılmıştır (Sönmez, 2011: 2). Fordizm'in sağladığı kitlesel üretim, kitlesel tüketim ile piyasalarda eritilmiştir. Keynesyen ekonomi politikalarının benimsenmesi ve devletin işgücü piyasalarına müdahalede bulunması sonucunda alım gücü artan işçi sınıfının tüketim düzeyi de artarak talep yetersizliği sorunu çözülmüştür. Düzenleme tarzına bağlı olarak devletin toplumsal ve ekonomik hayata geniş kapsamlı müdahalelerde bulunması sonucunda yoğun birikimi rejimiyle özdeşleşen "refah devleti" anlayışı ortaya çıkmıştır.

Kapitalizmin izleyen yıllarında yoğun birikim rejiminin krize girmesi sonucunda, piyasaya yapılan müdahale ve sınırlandırmalar ile refah devleti anlayışına ilişkin eleştiriler yoğun bir gündem oluşturmuştur (Metin ve Özyayın, 2014: 75). 1980 sonrası dönemde kapitalizme yön veren neo-liberal politikalarla birlikte devletin ekonomik ve toplumsal hayatta kapladığı alan azalma eğilimine girmiştir (Sanal, 2014: 244). Devlet müdahalelerinin krizin nedeni olarak ileri sürülmesiyle neo-liberal ideolojinin hâkimiyet alanı artmaya başlamıştır (Işık, 2018: 126). Yoğun birikim rejiminin krizi, kapitalizmde yeni bir birikim rejimine ve düzenleme tarzına geçişi zorunlu kılacak dinamikleri üretmiştir.

1973 yılı, kapitalizm tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. 1973 Petrol Krizi'nin neden olduğu stagflasyon, yükselişe geçen işsizlik ve hızla artan petrol fiyatları kapitalizmi köklü bir yeniden yapılanma sürecine itmiştir. Kriz, 20. yüzyılın büyük bölümüne hâkim olan bir sanayileşme biçimine ağır hasar vermiştir. Düzenli bir şekilde büyüyen kitlesel tüketim piyasaları ile standart malların seri üretimine dayanan ve makroekonomik Keynesyen ekonomi politikaları ile kurgulanan Fordist üretim modeli büyük bir krizin içine sürüklenmiştir (Tickell ve Peck, 1992: 190). Toplumsal ve teknik sınırlarına ulaşan Fordizm, 1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren verimlilik artışı sağlayamamaya başlamış ve Fordizm'in tükenişi adı verilen bir süreç yaşanmıştır (Noel, 1987: 318). Kapitalizm, Keynesyen Refah Devleti modelinden uzaklaşmıştır (Jessop, 1993: 7). Düzenleme Okulu teorisyenleri, 1970'li yıllar itibarıyla sermaye birikim krizinden nasıl çıkılacağına ve istikrarın tekrar nasıl sağlanacağına ilişkin tartışmalara dâhil olmuş ve İngiltere'de Thatcher dönemiyle (1979-1990) birlikte neo-liberal ekonomi-politik ile uyumlu bir birikim rejiminin kurgulandığını ifade etmişlerdir (Taşdemir, 2018: 362).

1980 sonrasında kapitalist ekonomiler, düşük büyüme oranları ve yüksek işsizlik-enflasyon sarmalı içerisinde yeniden yapılanma dönemine girmiştir. Fordizm'in tükenişi nedeniyle işletmeler, kâr düzeyleri üzerindeki baskıları azaltmak amacıyla yoğun bir teknolojik değişim süreci tecrübe etmeye başlamış ve üretim modelini esneklik anlayışı temelinde yeniden düzenlemişlerdir (Lipietz, 1993: 84). Montaj hattında yeni ürün planlaması ile geliştirilmesine imkân vermeyen ve katılıklara sahip bir üretim modeli olan Fordizm, küçük ve değişken talebin ortaya çıkışıyla çökmüştür (Gorz, 2014: 46; Yentürk, 1993). İstikrarsız piyasaların ihtiyaç duyduğu esnekliğe cevap veremeyen Fordizm yerine yeni bir üretim modeli inşa edilmiştir.

Düzenleme Okulu'na göre yoğun birikim rejiminin krizi sonucunda kapitalizmde yeni bir döneme girilmiştir. Ancak yeni dönemin birikim rejimi hususunda Düzenleme Okulu literatüründe net bir kavramsallaştırma yapılmamış durumdadır. Örneğin; Tickell ve Peck (1995: 381), Düzenleme Okulu'nun tarih ötesi bir yaklaşım olmaması ve Keynes sonrası dönemin düzenleme tarzının henüz istikrar kazanmaması nedeniyle post-Fordist bir birikim rejiminden bahsetmek için henüz erken olduğunu ifade etmişlerdir. Literatür tarandığında ise esneklik anlayışı ile yapılan post-Fordizm temelli esnek bir birikim rejiminden bahsedildiği de görülmektedir. Esneklik; emek süreci, işgücü piyasaları ve devletin müdahalesinin azalması gibi boyutları olan oldukça geniş kapsamlı bir anlayıştır. 1980 sonrasında gelişim gösteren post-Fordist emek süreci yapılanması, esnek olmakla birlikte kapitalizmin yeni birikim rejimine duyduğu ihtiyacı karşılar niteliktedir (Öngen, 1994b: 321-322). Bu nedenle, yeni birikim rejimi esnek birikim rejimi olarak adlandırılmaktadır.

Nispeten istikrarlı kapitalist gelişme aşamalarını tanımlayan birikim rejimleri, yapısal kriz koşullarında çökmektedir. Krizden çıkabilmek ve kapitalist büyümeyi tekrar eski haline getirebilmek adına birikim ve düzenleme arasında yeni bir yapısal bağ kurulması gerekmektedir (Tickell ve Peck, 1992: 193). Bu bağlamda esnek birikim rejiminde yapısal bağlar, post-Fordist üretim modeli ekseninde kurulmaya çalışılmıştır. Yeni üretim modelinin sermaye birikimi için ihtiyaç duyduğu esneklik, düzenleme tarzında farklı tercihleri ön plana çıkarmıştır.

Neo-liberal ekonomi politikalarının hâkim olduğu esnek birikim rejiminin düzenleme tarzı, sermaye için yeni birikim olanakları bulmak adına kuralsızlaştırma politikalarına hız kazandırmıştır. “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” anlayışı piyasalara yeniden hâkim olmaya başlamıştır (Erdut, 2007). Ölçeğin ulusal düzeyden uluslararası düzeye kaymasıyla neo-liberalizm yeni bir devlet anlayışını beraberinde getirmiştir.

Birikim rejimleri, üretimin örgütlenme biçimini ve gelişimini mümkün kılacak çeşitli makroekonomik değişkenler üzerine inşa edilmektedir (De Freitas Barbosa ve Cacciamali, 2014: 12). Post-Fordist üretim modelinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikteki dönüşümlerin tetiklenmesi, esneklik anlayışının hâkimiyet alanını arttırması ve devletin toplumsal ve ekonomik alana müdahale alanlarının sınırlandırılması, bahsi geçen makroekonomik değişkenler arasında yer almaktadır. Bu nedenle, esnek birikim rejiminde sermaye birikim süreci ve düzenleme tarzı bağlamında önemli dönüşümler yaşanmış durumdadır. Sermaye birikim sürecinde ve düzenleme tarzındaki esneklik anlayışına dayalı dönüşümler, Düzenleme Okulu teorisyenlerinin esnek birikim rejimi kavramsallaştırmasına kaynaklık etmektedir.

2. İşe Aracılık Faaliyetleri: Özel İstihdam Büroları

İşe aracılık faaliyetlerinin tarihsel arkaplanı kapitalizmin ilk yıllarına kadar dayanmaktadır. Sanayileşme sürecinin ilk yıllarında işe aracılık faaliyetleri, özel istihdam büroları olarak adlandırılan mekanizmalar aracılığıyla yerine getirilmiş; izleyen yıllarda ise ilgili hizmetler özel kesimin yanı sıra kamu tarafından da yerine getirilmeye başlanmıştır. Günümüzde, işe aracılık faaliyetlerinde liberalizasyon süreci yaşandığından, özel istihdam bürolarının kavramsal çerçevesine ve ekonomi politikle ilişkisine değinmek gerekmektedir.

İşgücü piyasalarında, işsizlere iş fırsatı sağlamak amacıyla kamu ve özel istihdam büroları tarafından işe aracılık faaliyetleri yürütülmektedir. Özel istihdam büroları özel hukuka tabi olmaları ve esas faaliyetlerinin istihdam olanaklarının yaratılması olması nedeniyle kamu istihdam bürolarından ayrılmaktadır. Özel istihdam büroları, sundukları hizmetlerin karşılığında iş arayanlardan değil işverenlerden ücret alarak faaliyet göstermektedir (Ekin, 2001: 58-97; Uşen, 2007).

Günümüzde işletmeler, bir uzaklaştırma stratejisi olarak özel istihdam bürolarına başvurumaktadırlar. Özel istihdam büroları aracılığıyla kurulan istihdam ilişkilerinin genel itibarıyla düşük ücretli, geçici süreli ve güvencesiz olmasından dolayı işletmelere avantaj sağladığı ifade edilmektedir. Öte yandan işletmelerin istikrarsız piyasalarda almış oldukları riskleri önemli ölçüde azalmaktadır (Standing, 2014: 61). Bu nedenle işletmeler, geniş bir esnekliğe ulaşabildikleri özel istihdam bürolarına bir uzaklaştırma stratejisi olarak başvurumaktadır.

1980 sonrası dönemde işletmelerin artan esneklik ihtiyacı, özel istihdam bürolarının hâkimiyet alanını genişletmiştir. Post-Fordist üretim modelinde ve hizmetler sektöründe vasıflı işgücü ihtiyacının artması sonucunda, uygun profildeki işgücünün işverenlerle buluşturulması amacıyla özel istihdam büroları kullanılmaya başlanmıştır. Artan uluslararası rekabetten pay alabilmeyi hedefleyen işletmeler tarafından başvuru alan birer araç haline gelmiştir. Küreselleşme süreci, teknolojik gelişmeler, istihdamın yapısında yaşanan dönüşümler, üretim sürecinin yeniden tasarımı ve hızlı nüfus artışı gibi faktörler de özel istihdam bürolarının yaygınlaşmasına kaynaklı etmiştir (Şenkal, 1999: 128; Sanal, 2002). Öte yandan, çoğu Batı ülkesinde iş güvencesi sebebiyle

işten çıkarmalar güçlük kazandığından işletmeler, işçi istihdamında daha temkinli davranmaya ve özel istihdam bürolarının sağladığı işe aracılık hizmetine başvurmaya başlamıştır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2003: 85).

Özel istihdam bürolarının ücretli istihdam büroları, iş arama danışmanlıkları ve geçici istihdam büroları başta olmak üzere birçok alt türü bulunmaktadır (Cam, 2008: 25). İşletmeler, esneklik ihtiyacını karşılamak amacıyla yoğun olarak geçici istihdam bürolarına başvurmaktadır. Geçici istihdam büroları piyasaların ihtiyaç duyduğu işçileri geçici ya da belirli iş sözleşmeleri ile istihdam etmektedir. İşletmeler, büroya başvuru yaparak büro işçilerini geçici sürelerle kendi işyerlerinde alt sözleşmelerle çalıştırmaktadır. Bu türden bir istihdam ilişkisi kuran özel istihdam büroları, geçici istihdam bürosu olarak adlandırılmaktadır (Ocak, 2010: 168). Ulusal yasalara bağlı olarak işçileri işlere yerleştiren geçici istihdam büroları, işçileri çalıştıracak olan üçüncü tarafla sözleşme imzalayan ve geçici işçilere karşı sorumluluğu olan özel istihdam bürolarıdır (Ekin, 2001: 63). İşletmelerin geçici işçi çalıştırma eğilimi, küresel kapitalizmin bir karakteristiği niteliğindedir. İstihdam büroları ile taşeron sayısındaki artış, işletmelerin geçici işçi istihdamına yönelmelerine ve ihtiyaç duydukları işçilerin büyük bir kısmına uzaklaştırma stratejileri aracılığıyla ulaşmalarına yol açmaktadır. Bu nedenle, geçici istihdam büroları küresel işgücüne yön veren aktörler olarak algılanmaktadır (Standing, 2014: 63). Esnek birikim rejiminin ekonomi-politiği göz önünde bulundurulduğunda, işe aracılık faaliyetlerinin liberalizasyon süreci ile geçici istihdam bürolarındaki artış arasında bir ilişkisellik olduğu görülmektedir.

Belirsiz ya da sınırlı bir süreliğine geçici istihdam büroları aracılığıyla kurulan iş sözleşmeleri, geçici çalışma olarak adlandırılan bir istihdam türünü ortaya çıkarmıştır. Geçici süreli istihdamda, kullanıcı işletme büroya ödeme yapmakta ve işçilere geçici istihdam bürosu ücret vermektedir (ILO, 2009: 1). Bu haliyle geçici istihdam büroları, üçlü iş ilişkilerinin en önemli örneklerin biri olarak kabul edilmektedir (Baypınar, 2009: 19). Kurulan üçlü ilişkisinde asıl işveren konumundaki geçici istihdam büroları işçi ve işçilerin geçici süre ile çalışacakları işletmeler ile sözleşme imzalamaktadır (Uçkan, 2002). Büro, geçici süreliğine işçi çalıştıran işveren ile işçi arasında aracılık etmektedir (Aktekin, 2009: 122). Esnek birikim rejiminde, neo-liberal ekonomi politikalarının etkisiyle özel istihdam bürolarının geçici iş ilişkisi kurma yetkisine kavuşturulması ve başta ILO olmak üzere sosyal politika aktörlerinin özel istihdam bürolarının yaygınlaştırılmasını teşvik etmesi, düzenleme tarzı ile sosyal politika anlayışındaki dönüşüm arasında ilişkisellik kurulabilmesi adına ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

3. ILO'nun Sosyal Politika Anlayışında Dönüşüm

Kapitalist sanayi toplumlarının ortaya çıkışı ve sanayileşme sürecinin beraberinde getirdiği ekonomik ve toplumsal sorunlar, bir disiplin olarak sosyal politikanın gelişmesinde etkili olmuştur. İlk ortaya çıktığında yalnızca bağımlı çalışanları kapsamına alan sosyal politika, yıllar içerisinde gelişimi ile kapsamını genişletmiş ve özellikle 1945-1973 yılları arasında kurumsallaşma sürecini tamamlayarak güç kazanmıştır.

Sanayileşmenin ilk dönemlerinde ve sosyal politikanın henüz kurumsallaşmadığı yıllarda rekabete dayalı piyasa mantığı hâkim olmuş ve sermaye emek üzerinde mutlak bir egemenlik kurmuştur (Yücesan-Özdemir, 2010). Piyasanın belirleyici bir güç olduğu bu yıllarda devlet, piyasanın serbest bir şekilde işleyişini garanti altına almıştır (Özügurlu, 2008: 50). Kapitalizmin ihtiyaç duyduğu sermaye birikimi, piyasa ekonomisi anlayışı ile karşılanmıştır. Bu dönemde, sosyal politika öncelikli olarak çalışma hayatına ilişkin konulara odaklanmış ve kapsamına bağımlı çalışanları dâhil etmiştir.

Kapitalist sistemin ve üretim ilişkilerinin devamlılığı için sermaye birikiminin sağlanması gerektiğinden, üretimi ve ticareti kolaylaştırmaya yönelik önkoşulların hazırlanması önem arz etmektedir (Arın, 2013: 5). Bu nedenle devletin düzenleme tarzı içerisinde yasa ve düzenlemeler

yer almaktadır (Taymaz, 1993: 19). Geniş ölçekte tanımlanan kanun, kural ve yönetmelikler belirli ekonomik davranış türlerinin benimsenmesini sağlamakta ancak ilgili düzenlemeler mevcut güç ilişkileri ve ekonomik çıkarlar ile çatıştığında geride bırakılmaktadır (Boyer, 1990: 44). Bu nedenle, birikim rejiminin krize girmesi durumunda bir düzenleme tarzı olarak devletin sosyal politikaya bakış açısı değişim göstermekte ve krizler, ulusal ve uluslararası düzeyde sosyal politika uygulamalarına etki etmektedir.

Düzenleme Okulu'na göre kapitalizm, her bir evresinde kendine özgü farklı ekonomik eğilim ve ilişkiler benimsemiş ve bu sayede uzun dönemde istikrarlı bir şekilde varlığını devam ettirmiştir (Taymaz, 1993: 18). Birikim rejimi krizleri, ilgili kriz dönemlerindeki sosyal politika anlayışına yön veren düzenlemeleri belirlemiştir. İşçilerin, yoğun birikim rejimi döneminde edindiği siyasal, sosyal ve ekonomik kazanımlar; sosyal politika anlayışı ile refah devleti uygulamalarında yaşanan kriz sonrasında anlam ve alan kaybetme eğilimi içerisine girmiştir (Koray, 2007: 48).

Esnek birikim rejiminde, piyasalara kazandırılan esneklik yoğun birikim rejiminin neden olduğu sorunları çözebilse de mevcut kurumsal ve toplumsal yapı unsurları ile çatışmalar yaşamıştır. Esnek birikim rejiminin Post-Fordist üretim anlayışı da gerek ulusal gerekse uluslararası düzenleme biçimleri ile uyum sorunları göstermiştir. Bu nedenle esnek birikim rejiminde, mevcut kurum ve yapılar ile esneklik uygulamaları arasındaki uyum sorunlarının ortadan kaldırılmasına odaklanılmıştır (Taymaz, 1993: 17). Yeniden uyarlanma sürecinde iki önemli husus ön plana çıkmıştır: neo-liberal ekonomi politikaları ve küreselleşme süreci.

Esnek birikim rejiminin ayrılmaz bir parçasını oluşturan küreselleşme, ekonomik yapıdaki aktörlerin farklı kurumsal düzen ve sistemler içerisinde gerçekleşen faaliyetlerinin eşgüdümünü küresel bir zeminde ve süreklilik arz edecek şekilde geliştiren bir süreci ifade etmektedir (Jessop, 2005: 273). Küreselleşme sürecine eşlik eden neo-liberalizm ise bir düzenleme tarzı olarak kullanılmaktadır. Neo-liberal ekonomi politikaları ile refah devleti anlayışından uzaklaşarak ulusal mevzuatlarda yapılan değişikliklerle devletin ekonomik ve toplumsal hayata müdahalesi sınırlandırılmıştır (Uçkan, 2005: 174). Neo-liberalizm, devletin küçülmesi olarak adlandırılan bir süreci başlatmıştır (Heintz ve Lund, 2012: 12). Neo-liberalizmi savunanlar, işgücü piyasalarına yapılan müdahalelere karşı çıkararak istihdam koşullarının iyileştirilmesine yönelik müdahalelerin etkisiz ve zarar verici olduğunu ileri sürmüşlerdir. Refah seviyelerinin yükseltilebilmesinin ancak koşulsuz ve sınırsız ekonomik rekabet koşullarının sağlanmasıyla mümkün olduğunu iddia etmişler ve herhangi bir müdahalenin iktisat yasalarına aykırı olduğunu vurgulamışlardır (Sengenberger, 2005: 41). Esnek birikim rejiminde, küreselleşme sürecinin ve neo-liberal politikaların salık verdiği anlamda bir düzenleme tarzı benimsenmiş ve ekonomik yapıda “bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler” anlayışı ekseninde dönüşümler yaşanmıştır.

Ülkelerin düşük işçilik maliyetleri ile küresel rekabette pay alma fırsatlarının artacağını ve ulusal ekonomilerin küresel ekonomiyle bütünleşeceğini iddia eden neo-liberal ideoloji, bu hedeflere ulaşılabilmesi için işgücü piyasalarının esnekleştirilmesini ve daha az istihdam güvencesi ile düzenlenmesini talep etmiştir. (Heintz ve Lund, 2012: 13). Sözü edilen taleplerin karşılanabilmesini krizden çıkış için bir çözüm önerisi olarak öne sürmüştür. Esneklik arayışının karşılık bulmasıyla sendikalar güç kaybetmiş, işgücü kutupsallaşmış, istihdam güvencesi azalmış ve ücretler piyasa tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Esnekliğin şekillendirdiği yeni istihdam biçimleri esnek birikim rejiminin üretim modeli olan post-Fordizm'in yapısal bağlamı tarafından yönlendirilmiştir. İşletmeler, küreselleşmenin de etkisiyle küresel dış kaynak kullanımına ve uluslararası işbölümüne yönelerek yeniden yapılanma sürecine girmiştir. İlgili sürecin sonunda neo-liberal bir devlet anlayışı ile post-Fordizm temelli bir birikim rejimi kurumsallaşmıştır (Vidal, 2013: 458, 467). Esnek birikim rejimi kendi düzenleme tarzını beraberinde getirerek post-Fordizm'in talep ettiği istihdam ilişkileri ve esneklik ihtiyacı piyasalara kazandırılmıştır.

Esnek birikim rejiminin neo-liberal düzenleme tarzının sosyal politika üzerinde geniş kapsamlı sonuçları olmuştur (Heintz ve Lund, 2012: 16). Sosyal politikada anlayışında görülen değişimler ile küreselleşme sürecine ait riskler yeniden dağıtılmıştır. İstihdam biçimlerindeki esneklik temelli dönüşümler sonucunda kayıtdışı istihdam artmış, atipik istihdam biçimleri ortaya çıkarak genişlemiş ve ücret düzeyleri azalma eğilimine girmiştir. Esnek birikim rejiminin barındırdığı riskler, işverenlerden işçiye doğru hareket etmiştir (Heintz ve Lund, 2012: 16). Ekonomik alanın serbesti kazanmasıyla sosyal politika alanında önemli bir gerileme yaşanmış ve sosyal politika küresel ekonomiye bağımlı bir değişken haline gelmiştir (Koray, 2007: 49). Neo-liberal ekonomi politikaları ve küreselleşme süreci, uluslararası aktörler tarafından talep edilen sosyal politika anlayışının inşa edilmesi ve küresel bir söylemin geliştirilmesi sürecine kaynaklık etmiştir (Çolak, 2019: 82).

Sosyal politika anlayışındaki dönüşümün izlerini, bir uluslararası sosyal politika aktörü olan ILO'da da gözlemlemek mümkündür. Neo-liberal düzenleme tarzı gerek ulusal gerekse uluslararası düzlemde yer alan tüm aktörlere ve düzenlemelere tesir ederek sosyal politika anlayışında dönüşümlere neden olmuştur. Bu çalışma kapsamında, ILO'nun işe aracılık faaliyetlerine yönelik tutumunun birikim rejimleri bağlamında nasıl farklılaştığı irdelendiğinden, ILO'nun tarihsel süreç içerisindeki gelişimine değinmek gerekmektedir.

ILO, dünya barışı için sosyal adaletin sağlanmasının bir zorunluluk olduğu anlayışı ile kurulmuştur. İlk yıllarında, işgücü piyasalarının mevcut sorunları çözmek amacıyla birçok kural ve sözleşme üretmiştir. Önceleri dar bir sosyal politika anlayışı ile faaliyet gösteren ILO, izleyen yıllarda, özellikle Philadelphia Bildirgesi ile kapsamını genişletmiştir.

ILO'nun kapsamındaki genişleme, yoğun birikim rejimi döneminde yaşanmıştır. Ancak ILO, yoğun birikim rejiminin yerini esnek birikim rejiminin aldığı ve neo-liberal küreselleşme sürecinin güç kazandığı 1980 sonrası dönemde ortaya çıkan sorunların çözümünde işlev kayıplarına uğramış ve ILO'nun sorunların çözümüne ilişkin kural ve sözleşme üretme potansiyeli azalmıştır. Bu bağlamda, kuruluş yılı olan 1919'dan 2023 yılına kadarki süreçte 190 sözleşme ve 206 tavsiye kararı kabul etmiş olan ILO, 1980 sonrası dönemde yalnızca 36 sözleşme ve 32 tavsiye kararı üretmiştir. Düzenleme üretme oranındaki düşüş, uluslararası sosyal politika aktörü ILO'nun çözüm üretebilme potansiyelinin azaldığı yönündeki tartışmaları gündeme getirmiştir (Çolak, 2019). Niceliksel bir azalışın yanı sıra ILO'nun sosyal politika anlayışında gözlemlenen bir diğer aşınma düzenlemelerin formunda yaşanmıştır. ILO, bağlayıcı olan sözleşmelerden bağlayıcı olmayan tavsiye kararların üretimine yönelmiştir (Dur, 2015: 127). Sözleşme yerine tavsiye kararlar üretme eğilimi, ILO'nun yaşadığı niteliksel dönüşümü göstermekle birlikte aslında esnek birikim rejiminin müdahale ve düzenlemelere karşı aldığı pozisyonla da paralellik göstermektedir.

ILO bünyesinde genel itibarıyla liberal reformist ve sosyal demokrat yaklaşımı kabul eden iki ayrı kanat yer almaktadır. 1930'lu yıllardan bu yana hukukçuların benimsemiş olduğu normatif yaklaşıma giderek artan sayıda iktisatçı eklenerek kalkınmayı amaçlayan bir gündem geliştirilmiştir. Kalkınma politikaları; toplumsal gelişmeyi ekonomik performansa bağlı bir şekilde ele almış ve büyüme, üretkenlik ve tüketim konularına odaklanmıştır. Yoğun birikim rejimi döneminde reformist kanat güç kazanarak ekonomik ve toplumsal hayata ilişkin düzenlemeler ve bunlara ilişkin sözleşmeler ILO'nun gündemine taşınmıştır. Ancak esnek birikim rejiminde ILO'nun toplumsal düzenlemelere ve normatif uygulamalara verdiği ağırlık azalmaya başlamıştır. OECD, Dünya Bankası ve ILO gibi aktörler 1980 sonrası dönemde liberal bir serbestleşme eğilimini gündemlerine taşımışlardır. Bu eğilim sonucunda ise çok uluslu işletmeler ulusal mevzuatlardan görece bağımsızlık kazanmış ve ülke ekonomilerinde liberal bir kuralsızlaştırma eğilimi başlamıştır. İlgili gelişmeler ertesinde ILO'nun günümüzde "sosyal adaleti sağlama ve emeğin metadan arındırma" amacı ile "ekonomik küreselleşme sürecini hayata geçirme" amacı arasında kaldığı belirtilmektedir (Kott, 2019). ILO, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kurumların sosyal politika üzerindeki etkileri karşısındaki mevcut pozisyonu yetersiz görülerek günümüzde yoğun eleştirilere konu olmaktadır (Çolak, 2019: 82).

ILO'nun yukarıda sözü edilen iki amaç arasındaki gerilimi ve eleştirilere konu olan pozisyonu esnek birikim rejiminde oldukça belirgin hale gelmiştir. İlgili gerilimin izlerini ILO'nun işe aracılık faaliyetlerine ilişkin tutumunda da görmek mümkündür. 1980 sonrasında işe aracılık faaliyetleri liberalizasyon süreçlerini tecrübe etmiş ve işe aracılık hizmetlerine ilişkin ulusal ve uluslararası düzenlemeler yeniden ele alınmıştır. Örneğin ILO, 1933 tarih ve 34 sayılı sözleşmesinde aldığı işe aracılık hizmetlerindeki kamu tekeli kararını 1997 tarih ve 181 sayılı sözleşmesi ile geride bırakmıştır (Uçkan, 2005: 174). Sonuç olarak ekonomi-politikte yaşanan dönüşüm ile beraber istihdam hizmetleri alanında da önemli dönüşümler yaşanmıştır. ILO'nun, kar amacı güden istihdam bürolarının kuruluşuna yönelik kısıtlamaları neo-liberalizm etkisiyle esnetilmeye başlanmıştır (Kaya, 2016: 403). Çalışmanın devamında bir sosyal politika aktörü olan ILO'nun işe aracılık faaliyetlerine ilişkin tutum ve düzenlemelerindeki dönüşüm birikim rejimleri bağlamında ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

4. Birikim Rejimleri ve İşe Aracılık Faaliyetleri

Ekonomi-politikte meydana gelen dönüşümler, sosyal politika aktörlerinin işe aracılık faaliyetlerine ilişkin yaklaşımlarında değişimlere neden olmuştur. Uzun yıllar boyunca kar amacı güden istihdam bürolarına ILO tarafından getirilen kısıtlamalar neo-liberal ideolojinin etkisiyle esnetilmiştir (Çiğerci Ulukan, 2014: 153). Gelişmiş ülkelerin özel istihdam bürolarına yönelik yasal mevzuatlarının serbestleşmesi ile başlayan süreç günümüze kadar önemli bir mesafe kat etmiştir (MARKA, 2017: 14). Kapitalizm, kendini sürekli yenileyen bir sistem olarak dönem koşullarına uyum sağlamaktadır. Kapitalist sistem içerisinde yürütülen işe aracılık faaliyetleri de dönem koşullarına ve birikim rejimine etki eden makro iktisat politikalarıyla şekillenmektedir. Genel hatlarıyla bakıldığında işe aracılık faaliyetlerinin; kapitalizmin ilk dönemlerini kapsayan yaygın birikim rejiminde herhangi bir mevzuat ile düzenlenmediği, Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı yoğun birikim rejiminde devletin tekelinde yürütülüp özel istihdam bürolarının sınırlandırıldığı ve son olarak esnek birikim rejiminde esnekleştirilerek kâr amacıyla hareket eden özel girişime açıldığı ve desteklendiği görülmektedir (Ocak, 2010: 158).

Çalışmada, birikim rejimleri ile işe aracılık faaliyetleri arasında ilişki kurulması amaçlandığından, sosyal politika aktörlerinin ekonomik ve toplumsal alandaki tutumuna ve birikim rejimlerinin düzenleme tarzına değinmek gerekmektedir. Kapitalizmin tarihsel gelişimine bakıldığında, düzenleme tarzlarının bir sonucu olarak özel istihdam bürolarının işleyişine ilişkin sınırlayıcı ya da genişletici düzenlemeler getirildiği görülmektedir. Bu nedenle, işe aracılık faaliyetlerinin gelişimini yaygın, yoğun ve esnek birikim rejimi bağlamında ele almak mümkündür.

4.1. Yaygın Birikim Rejimi

Yaygın birikim rejimi kapitalist toplumları ortaya çıkaran Sanayi Devrimi ile Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemi kapsamına almaktadır. Bu süreç içerisinde kapitalizm, işgücü piyasalarında düzenlemelerin son derece sınırlı kaldığı ve piyasa dinamiklerinin belirleyici olduğu bir sistem içerisinde faaliyet göstermiştir. Düzenleme tarzının serbest piyasa mantığına dayalı olması, sermayenin hızlı bir şekilde birikmesinde etkili olmuştur.

Yaygın birikim rejiminde sermayenin genişlemesi mevcut üretim tekniklerinin kullanımıyla sağlandığından emek, sermaye birikiminin en önemli belirleyicisi olarak görülmüş ve bu nedenle üzerinde baskı kurulmuştur. Yaygın birikim rejiminde devlet, piyasalara geniş çaplı müdahalelerde bulunmamıştır. Ekonomik işleyişte devlet müdahalesi yerine rekabetçi piyasa mekanizması benimsenmiştir (Arın, 2013: 39-42; Şahin, 2000: 207). İşgücü piyasaları kurumsal ve yasal düzenlemelere konu olmadığı için işe aracılık faaliyetleri ve özel istihdam büroları da hukuksal bir zemine oturtulmamıştır.

Tarihi oldukça eskiye dayanan özel istihdam büroları, kapitalist toplumlarda yaygın birikim rejimi dönemini kapsayan 19. yüzyıldan itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır. İşe aracılık faaliyeti yürüten ilk özel istihdam bürosu Protestan İşveren ve Çalışanlar Bürosu'dur ve 1819 yılında kurulmuştur. 19. yüzyılın sonlarında sanayileşmenin Avrupa'daki hızlı gelişimiyle birlikte sosyal sorunlar derinleşmeye başlamış ve yedek işçi ordusunu oluşturan birçok işsiz kötü çalışma koşulları altında kendilerine uygun işleri nerede bulabileceklerine dair arayışa girmişlerdir. Örneğin, kapitalist yaşamın zirvesindeki 19. yüzyıl Britanya'sının işçi sınıfının durumunu inceleyen R. Dudley Baxter, 24,1 milyonluk nüfusu olan Büyük Britanya'da nüfusun dörtte üçünden fazlasının mavi yakalı işçi sınıfına dâhil olduğunu, bu kesimin en fazla yüzde on beşinin vasıflı işçi olduğunu ve görece iyi ücret aldığını saptamıştır. Bu nedenle, yaygın birikim rejiminde iyi ücretli işlere olan talep giderek artmış ve yüksek ücretli iş bulma vadiyle faaliyet gösteren ve kâr amacı güden araçlar devreye girerek aracılık hizmeti vermeye başlamıştır (Sayın, 2002: 25-26; Hobsbawm, 2013: 142).

Yaygın birikim rejiminde mavi yakalı işçi büroları, 19. yüzyılın sonlarına doğru ilgili işgücü profiline olan talebin arzi çokça aşmasının ardından işgücü piyasalarında etkinliğini artırmıştır. Sanayideki emek ihtiyacı ile iş arayanlar arasındaki bağlantı, özel istihdam büroları aracılığıyla kurulmuştur. İşçi ve işveren sendikaları arasındaki iletişimin tam anlamıyla sağlanamaması, özel istihdam bürolarını etkinliğini daha da arttırmış ve işçi sınıfı açısından sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Mevcut iş sayısının iş arayanların sayısından az olması nedeniyle, büro sahipleri işverenler ile iyi ilişkiler kurmayı tercih etmişler, bu nedenle de işveren yerine başvuru sahibi iş arayan kişilerden ücret alma yoluna gitmişlerdir (Sayın, 2002: 26-34). Devletin, işgücü piyasalarında emeği korumaya yönelik politikaları uygulamaya koyan bir taraf olarak henüz yer almaması, özel istihdam bürolarının kâr amacı güderek faaliyet gösteren birer kuruluş olmaları sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu yapı, yaygın birikim rejiminin düzenleme tarzı olan "rekabetçi piyasa" mantığından kaynaklanmıştır.

Yaygın birikim rejiminde ücret, iş sağlığı ve güvenliği ve iş bulma faaliyetleri de dâhil olmak üzere çalışma hayatına dair temel konularda herhangi bir yasal veya kurumsal düzenleme yapılmamış ve bu tür alanlar tamamen işverenin inisiyatifine bırakılmıştır (Ocak, 2010: 155). Emek gücünün yeniden üretimi devlet tarafından güvence altına alınmamıştır (Yücesan-Özdemir, 2014: 33). Özel istihdam büroları da bu işleyiş içerisinde hareket ederek kâr amacı gütmüşler ve işçilerden aldıkları ücret karşılığında hizmet vermişlerdir. Düzenleme tarzı işçi sınıfının çalışma ve hayat koşullarına doğrudan etki etmiştir. Özel istihdam bürolarına yönelik kısıtlamalar ancak Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yapılmaya başlanmıştır.

Rekabetçi bir düzenleme tarzı ile şekillenen yaygın birikim rejimi, işçilerin yalnızca küçük bir kısmının tüketiminin kapitalist üretim tarafından karşılanıyor olmasından kaynaklanan aşırı birikim krizi ile sonlanmıştır. Bir başka ifadeyle, üretimin tüketim ile desteklenmemesi birikim krizine kaynaklık etmiştir. Emek üzerindeki baskıyı arttırmaya dönük arayışlar karşısında işçiler mücadele göstermeye; sermaye ise üretkenlik artışı sağlama arayışına başlamıştır (Topak, 2012: 120). Sonuç olarak aşırı birikim, aşırı üretim ve yetersiz tüketim yaygın birikim rejiminin krizine neden olmuştur (Arın, 2013: 41).

Birikim rejimlerinin kriz dönemleri, Düzenleme Okulu bağlamında geçiş dönemleri olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde, birikim rejiminde yaşanan dönüşümlerle karakterize edilen bir süreç tecrübe edilmiştir (Şahin, 2000: 194). İki savaş arasındaki dönemde düzenleme tarzında değişiklik yaşanmış ve yeni bir birikim rejimi ile düzenleme tarzı benimsenmiştir. Düzenleme Okulu'nun kapitalizm analizinin bir sonraki aşamasını yoğun birikim rejimi oluşturmaktadır.

4.2. Yoğun Birikim Rejimi

Düzenleme Okulu teorisyenleri, yaygın birikim rejimi sonrası dönemin birikim rejimini üretim sürecinde yoğun teknoloji kullanımı nedeniyle “yoğun birikim rejimi” olarak adlandırmışlardır. Yoğun birikim rejiminin üretim modeli olan Fordizm’de makineleşme düzeyi artmıştır. Tekelci firmaların güç kazanması ve üretim süreci koşullarının işletmeler tarafından belirlenmesi yoğun birikim rejiminin düzenleme tarzının “tekelci” olarak adlandırılmasına neden olmuştur (Şahin, 2006). Yaygın birikim rejimi krizinden çıkışta, düzenleme tarzı değiştirilmiş ve bunun sonucunda özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sosyal politika anlayışı kurumsallaşmış, refah devleti uygulamaları artmış ve işçi sınıfı önemli kazanımlar elde etmiştir.

Yoğun birikim rejiminde müdahaleci devlet anlayışı bir düzenleme tarzı olarak benimsenmiştir. Devletin, işgücü piyasalarına müdahale etmesi gerekliliğine vurgu yapan ideolojiler güç kazanmıştır (Piketty, 2014: 144). 1929 Buhranı’nın neden olduğu ekonomik yıkımdan çıkışta artan devlet müdahaleleri etkili olmuş ve bu dönemin ekonomi politikaları Keynesyen bakış açısıyla düzenlenmiştir. Başvurulan müdahale araçları ve benimsenen sosyal politika anlayışı ile kriz aşılarak gerek işçi sınıfının hayat standartları gerekse sermaye birikimi artmıştır.

Yoğun birikim rejimi süresince işçi sınıfı muazzam bir oranda genişlerken makineleşme, emek sürecine yeni bir form kazandırmış ve kitlesel üretim ile kitlesel tüketim ortaya çıkmıştır. Yaygın birikim rejiminin aksine bu rejimde nisbi artı değer üretimi, artan teknoloji kullanımına dayalı olarak çalışma yoğunluğunun artırılması ile gerçekleştirilmiştir (Arın, 2013: 44). Üretim sürecinin yeni teknolojilerle örgütlenmesi ile üretkenlik ve sermaye birikimi artışa geçmiştir.

Yoğun birikim rejiminin hâkim üretim modeli olan Fordizm’de, standartlaştırma uygulamaları ile işçiler basit işlerden sorumlu tutulmuş ve böylelikle üretim sürecinde işbölümü ve uzmanlaşma anlayışı gelişmiştir (Gorz, 2007: 65). Kitlesel üretim yapan Fordizm ölçek ekonomilerini kullanarak maliyetleri düşürmüştür ve çalışma yoğunluğunun artırılmasıyla artı değer miktarı maksimize edilmiştir (Ansal, 1996: 9; Bozkurt, 2014: 123). Birim maliyetlerinin düşürülmesiyle sağlanan rekabet üstünlüğü Fordizm’e Altın Çağı’nı yaşatmış ve Keynesyen ekonomi politikalarının benimsenmesi ve devletin işgücü piyasalarına müdahalede bulunması sonucunda reel ücret düzeyleri artarak işçi sınıfı toplumsal ve ekonomik kazanımlara ulaşmıştır.

Emeğin sendika çatısı altındaki örgütlü mücadelesi de işçilerin hayat standartlarının yükselmesinde etkili olmuştur (Şahin, 2000: 208). İşçi sınıfının çıkarlarının birleşmiş ve böylelikle sınıf çatışmaları ve sendikalar güç kazanmıştır (Öngen, 1994a: 109). Emeğin bireysel olarak elde edemediği güce sendikalar aracılığıyla ulaşılmış ve kolektif bir işçi hareketi ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, işçi sınıfının ve sendikaların çalışma hayatında belirleyici birer taraf haline gelmelerini ve sosyal politika anlayışının inşa sürecine tesir edebilmelerini sağlamıştır.

Devletin benimsediği düzenleme tarzı da sosyal politikanın kurumsallaşma sürecine etkide bulunmuştur. Devlet, yoğun birikim rejiminde yalnızca kendi kendini düzenleyen süreçlere müdahalede bulunmamış, aynı zamanda bu süreçlerin bir parçası da olmuştur. Emek gücünün yeniden üretim maliyetlerini refah ve güvenlik uygulamaları ile toplumsallaştırmıştır. Tüm bu rolleri üstlenmesinden dolayı, toplumu oluşturan üyelerinin hem maddi yaşamını hem de topluma işlevsel uyumunu düzenlemiştir (Arın, 2013: 51). Benimsenen düzenleme tarzının bir sonucu olarak kapitalizmde refah devleti olarak adlandırılan bir dönem tecrübe edilmiştir. Refah devleti anlayışı, bu dönemde uygulanan politikaların etkisiyle ortaya çıkmıştır. İşgücü piyasalarında yer alan işçileri korumaya yönelik politika ve düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda, işe aracılık faaliyetlerine ilişkin yasal ve kurumsal düzenlemeler de ilk olarak yoğun birikim rejiminde kendine yer edinmiştir.

Özel istihdam bürolarının düzenlenmesine yönelik ilk adım ILO’nun kurulmasıyla atılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Versay Anlaşması ile 1919 yılında kurulan ILO, emeğin bir meta olmadığını ilkesel olarak kabul etmiştir. Emeğin bir meta olarak kabul edilmemesi gerektiğine ilişkin vurgu, işe aracılık hizmetlerinin ticari bir işlem olamayacağı, tekelci bir anlayış ile kamu sorumluluğunda yürütülmesi gerektiği ve özel bürolarının aracılık

üzerinden çıkar elde edememesi sonucunu beraberinde getirmiştir (Sayın, 2002: 40). Birikim rejimleri arasındaki geçiş sürecinde, düzenleme tarzında dönüşümler yaşanmış ve bir sosyal politika aktörü olarak ILO da bu dönüşümden etkilenerek hazırladığı sözleşmeler ile işe aracılık faaliyetlerine ilişkin uluslararası normlar oluşturmaya başlamıştır.

İşe aracılık faaliyetlerine ilişkin ilk düzenleme 1919 yılında yapılmıştır. ILO, 1919 tarih ve 2 sayılı İşsizlik Sözleşmesi'nde işe aracılık faaliyetinde bulunan kurumlara yönelik karar almıştır. 2 sayılı sözleşmenin ikinci maddesi ile sözleşmeyi onayan her üye ülke, merkezi bir makamın kontrolüne tabi resmi ve bedelsiz bir iş bulma bürosu sistemi kurma yükümlülüğü altına alınmıştır. Öte yandan aynı maddede, işe aracılık faaliyetinden sorumlu özel istihdam bürolarının da olabileceği ancak büroların işleyişinin milli bir plan dâhilinde koordine edilmesi gerektiği belirtilmiştir. İşe aracılık faaliyetlerinde tekelci bir anlayış benimsenmemiştir. İşe aracılık faaliyetlerinin devletin sorumluluk sahasındaki bir alan olarak görülmesi ve özel istihdam bürolarının devlet eliyle denetlenecek olması, yeni birikim rejimine geçiş sürecinde düzenleme tarzında yaşanan dönüşümün bir sonucu olarak ILO'nun gündemine taşınmıştır.

Diğer bir sözleşme ise 1933 tarih ve 34 sayılı Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi'dir. 34 sayılı sözleşmenin 2. maddesinde, bazı istisnalar tanınmakla birlikte kâr gayesi taşısın ya da taşımasın, vermiş olduğu hizmet karşılığında belli bir ücret talep eden istihdam kuruluşlarının kaldırılması konusunda kesin ifadeler yer verilmiştir. Kazanç amacı güderek işe aracılık faaliyetlerini sürdüren büroların ILO üyesi her ülke tarafından 3 yıl içerisinde kapatılmasına ve kazanç amacı taşımayan iş bulma bürolarının ise yetkili makamdan izin alma koşulu ile faaliyette bulunabileceğine karar verilmiştir. 34 sayılı sözleşmede yoğun birikim rejiminin düzenleme tarzının izlerini görmek mümkündür. Yaygın birikim rejiminin rekabetçi piyasa anlayışı engellenmeye çalışılarak işgücü üzerinden kâr elde etmeyi amaçlayan özel istihdam büroları yasaklanmıştır. Krizin neden olduğu işsizlik sorununu fırsata çevirmek isteyen özel istihdam bürolarının emek üzerinden kâr elde etmelerinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Bir diğer ILO sözleşmesi, 1948 tarih ve 88 sayılı İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 1. maddesindeki ifade ile üye ülkelere ücretsiz bir kamu istihdam kurumu kurulması yükümlülüğü getirilmiş ve istihdam kurumlarının kamunun denetimi altında toplanması gerektiği vurgulanmıştır. İstihdam büroları aracılığıyla tam istihdam hedefine ulaşılması ve bu hedefin sürdürülmesi ile üretken kaynakların geliştirilmesi amaçlanmıştır. Keynesyen ekonomi politikalarının şekillendirdiği düzenleme tarzına paralel olacak şekilde 88 sayılı sözleşmede tam istihdam hedefinin altı çizilmiştir. Bu doğrultuda büroların, işgücü piyasalarında iş arayanlarla işçi arayanlar arasında bir köprü oluşturacak şekilde teşkilatlandırılması gerektiği karara bağlanmıştır.

1949 tarihli ve 96 sayılı Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi, 88 sayılı sözleşmeden bir yıl sonra kabul edilmiştir. Bu sözleşmede, ücretli istihdam bürolarına ilişkin daha esnek düzenlemelere yer verilmiştir. 34 sayılı sözleşmenin ücretli istihdam bürolarının kapatılmasına ilişkin hükmü üye ülkelere seçim şansı tanınarak iptal edilmiştir (Kutlu, 2010). Bu bağlamda sözleşme iki bölümden oluşmaktadır. Üye ülkeler sözleşmenin içeriğinde öngörülen serbesti çerçevesinde uygun buldukları bölümü onaylama hakkına sahiptirler. Üye ülke tarafından ikinci bölümün onaylanması durumunda katı bir kamu tekeli benimsenirken üçüncü bölümün onaylanması halinde ise kamu kurumu yanında kazanç amacı güden özel istihdam bürolarının da faaliyet göstermesi söz konusu olmaktadır (Sayın, 2002: 72-73). 1929 Buhranı'nın neden olduğu işsizlik sorunun çözülmeye başlanması ile beraber ILO'nun özel istihdam bürolarına yönelik tutumunda belli bir esneme yaşansa dahi 96 sayılı sözleşme yoğun birikim rejiminin temel karakteristiğine uygunluk göstermektedir.

Yoğun birikim rejimi kapitalizmin 1970'li yıllarda yaşadığı petrol şokları, Bretton Woods para sisteminin çökmesi ve Fordizm'in krizi ile beraber son bulmuş, birikim rejimi belli bir geçiş sürecinin ardından "esnek birikim rejimi" olarak adlandırılan yeni bir yapılanmaya girmiştir.

Esnek birikim rejiminde ILO'nun özel istihdam bürolarına karşı tutumunda ciddi değişimler yaşanmıştır.

4.3. Esnek Birikim Rejimi

Kitlesel üretimin kitlesel tüketimle desteklenmesine dayalı ekonomik işleyiş, sermaye birikiminin kriziyle sekteye uğramıştır. Yoğun birikim rejimi döneminde çalışma koşullarının iyileştirilmesi işçi çalıştırma maliyetlerini yükseltmiş ve işverenler değişen koşullar karşısında fiyat düzeylerini yükseltsele dahi zarar etmeye başlamıştır. Esnek birikim rejiminin neo-liberal düzenleme tarzına dayalı politikaları ile yoğun birikim rejiminden devralınan kazanımlar aşınmaya başlamış ve emeği korumaya yönelik mekanizmalarda önemli gerilemeler yaşanmıştır (Şahin, 2000: 237). 1980 sonrası dönemde dünya genelinde müdahaleci düzenleme tarzının tasfiye süreci tecrübe edilmiştir. Yeniden uyarlanma sürecine giren kapitalizmin sahip olduğu mekanizmalar günün koşullarına göre şekillendirilmiş ve esneklik anlayışına dayalı yeni bir birikim rejimi yapılandırılmıştır.

Küreselleşme sürecinde sermaye uluslararası akıcılık kazanarak uluslar-üstü bir düzeyde merkezileşmiş ve çok uluslu işletmeler büyük sermaye gruplarının taşıyıcısı konumundaki örgütler haline almıştır (Öngen, 1994b: 318). Ulusal sınırları aşarak uluslararası düzlemde genişleyen sermayenin birikimi için devletin müdahale alanlarının daraltılması gerektiği gündeme getirilmeye başlanmış ve düzenleme tarzı olarak neo-liberalizm benimsenmiştir.

Neo-liberal ekonomi politikaları ile yoğun birikim rejiminin dayanışma ve uzlaşma üzerine kurulu yapısı geride bırakılmıştır (Topak, 2012: 139). Esnek birikim rejiminde ücretler üzerinde baskı kurma, işçi sınıfının sosyal kazanımlarını daraltma, istihdam ilişkilerini güvenceden arındırma ve düşük ücret düzeyinde tutma eğilimi başlamıştır (Şahin, 2000: 237). Dünya genelinde işsizlik oranlarının yükselişe geçmesi iş arayanlar arasındaki rekabeti arttırmış; artan rekabet ise işçi çalıştırma maliyetlerini düşürmüştür (Dikmen, 2006: 9). İşçi çalıştırma maliyetlerinin düşmesi sermayeye yeni iş fırsatları sunmuştur. Birikim rejiminin ihtiyaç duyduğu esneklik, benimsenen düzenleme tarzı aracılığıyla karşılanmaya çalışılmıştır.

Esnek birikim rejimi dört temel belirleyici üzerinden incelenmektedir. Birinci belirleyici, emek sürecinde esnek işgücü ile esnek makineler ve sistemlere dayalı esnek bir üretim sürecinin bulunmasıdır. İkinci belirleyici, esnek birikimdir; arz yönlü iktisat politikalarının geçerli olduğu, esnekliğe ve yeniliğe dayanan bir birikim rejimini ifade etmektedir. Üçüncü belirleyici, ücret düzeyi bağlamında nitelikli ve niteliksiz şeklinde kutuplaşan işgücü arasındaki ciddi farklılıklardır. Son belirleyici ise hala oluşmakta olan toplumsallaşma biçimi bağlamında bir farklılaşmanın söz konusu olmasıdır (Topak, 2012: 139-141). Esnek birikim rejimine ait bu belirleyiciler Fordist üretim modelinin sermaye birikimindeki potansiyelini azaltmış, yeni bir üretim modeli ortaya çıkarmış ve post-Fordist bir üretim modeline geçiş için zemin hazırlamıştır.

Birikim rejimindeki değişime üretim modelinde yaşanan dönüşüm eşlik etmiştir. İşgücü piyasalarının yapısında ve istihdam biçimlerinde önemli dönüşümler yaşanmıştır. Teknolojinin hızlı gelişimi, üretimin yapıldığı yer ile yönetildiği yerin farklılaştığı post-Fordist üretim modelinde; istihdam ilişkisinin sürekliliğini ciddi ölçüde etkilemiştir. İstihdam ilişki ve biçimlerinde yaşanan değişimlerin bir sonucu olarak iş hukukunda klasik iş ilişkilerinden standart-dışı/atipik iş ilişkilerine geçiş yaşanmış ve bunlara yönelik düzenlemeler artış göstermiştir. Tipik istihdam biçimleri katı kurallara dayandığı iddia edilerek eleştirilmiştir. Böylelikle belirsiz süreli ve tam zamanlı çalışma esasına dayanan iş güvencesine sahip tipik istihdam biçimlerinden esnekliğe dayalı atipik istihdam biçimlerine geçilmiş ve bu istihdam biçimleri zaman içerisinde yasal düzenlemelere konu olmuştur. Esnek birikim rejiminde sermaye, emeğin satın alınması ve kullanılması sürecine ilişkin farklı stratejilere başvurmaya başlamıştır (Kutlu, 2010: 41; Nazlı, 2016: 165). Atipik istihdam biçimlerinin ortaya çıkışı ve yaygınlığını arttırması gibi gelişmeler yeni birikim rejiminin temel karakteristiklerine ve düzenleme tarzına

bağlı olarak yaşanmıştır. Sözü edilen özellikleri itibarıyla esnek birikim rejiminde bir esneklik stratejisi olarak özel istihdam bürolarının gerekliliği gündeme getirilmiş ve bu büroların işe aracılık faaliyetlerinde kapladıkları alan artmıştır.

Post-Fordist üretim sistemi, esnek birikim rejiminin talep ettiği esneklik anlayışına göre inşa edilmiştir. Sermaye için yeni birikim alanları ve olanakları bulmak adına işgücü piyasaları kuralsızlaştırılmıştır. Esnek birikim rejiminde ölçek ulusal düzeyden uluslararası düzeye kayarken yeni bir devlet biçimi arayışı başlamış ve kapitalist sistem neo-liberal ideoloji tarafından şekillenmiştir. Neo-liberalizm beraberinde yeni bir devlet örgütlenmesini getirmiştir. Neo-liberal ideoloji, piyasa egemenliğine dayalı bir dönüşümü hedef aldığı gibi kamu sektörü için özelleştirme, liberalleştirme ve devlet nezdinde ticarileşme süreçlerini devreye sokmuştur. Piyasanın kendi ihtiyaçlarını çözebilmesini sağlayacak yeni yasal ve politik çerçeve arayışına başlanmıştır (Topak, 2012: 138-141). Düzenleme tarzı bağlamında eskiye dönüş yaşanırken toplumsal ve ekonomik hayata müdahale konularında devlet küçülme eğilimine girmiştir.

Devlet ve devletin örgütlediği ekonomik etkinliklerinin tümü esnek birikim rejimine kaynaklık etmiştir. Yoğun birikim rejiminde inşa edilen yapılar çözülmüş, kamunun elinde bulunan yatırım alanları özel sektöre devredilmiş ve güvenceli istihdam olanakları daralmıştır. Devletin istihdam ve hizmet üretiminden çekilmesi, sermaye birikiminde yeni kapılar aralamıştır. Kamusal olanın tasfiyesi, sermayeye zahmetsiz bir birikim alanı sunmuştur (Dikmen, 2006: 16). Bu koşullar altında işe aracılık faaliyetleri de liberalizasyon sürecine girmiş ve işletmelerin ihtiyaç duyduğu işgücü her zamankinden daha fazla bir şekilde özel istihdam büroları aracılığıyla karşılanmaya başlanmıştır.

Neo-liberalizme dayalı düzenleme tarzı ile devletin değişen koşullar karşındaki mevcut pozisyonu ve etkinliği eleştirilmeye başlanarak işgücü piyasalarında yapısal değişimler yaşanmış ve esnek istihdam biçimleri ortaya çıkmıştır. Devletin işe aracılık hizmetlerindeki etkinliği ilgili eleştirilerin önemli gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Devletin ilgili hizmetlerde yetersiz olduğu iddiası öne sürülmüş ve işe aracılık faaliyetleri liberalizasyon süreçlerine uğramıştır (Uçkan, 2005: 174). Kamunun işe aracılık faaliyetlerindeki ağırlığı azalırken özel istihdam bürolarının ağırlığı artmıştır. Özel ve kamu istihdam bürolarının bir arada var olduğu ve birbirlerini tamamladıkları işbirliğine dayalı bir döneme geçilmiştir (Gündoğan, 1998: 551, 563).

Esnek birikim rejiminin düzenleme tarzına paralel bir şekilde, önceki bölümlerde de tartışıldığı üzere, ILO'nun işe aracılık faaliyetlerine ilişkin tutumunda önemli değişimler yaşanmıştır. Genel itibarıyla uzun yıllar boyunca işe aracılık faaliyetlerinde kamu tekeli anlayışını benimseyen ILO, liberalizasyon ve küreselleşme süreçlerinin etkisiyle bu anlayışından vazgeçmiş, özel istihdam bürolarının işgücü piyasalarındaki varlığını kabul etmiş ve hatta bürolara geçici iş ilişkisi kurma yetkisi vermiştir (Kaya, 2016: 417). Çalışma hayatındaki katı ve sınırlayıcı düzenlemelerin yerini değişen toplumsal ve ekonomik koşullara uyum sağlayabilme potansiyeli taşıyan esnek düzenlemelerin almaya başlaması ile işe aracılık faaliyetlerinde esneklik anlayışı benimsenmiş, ulusal ve uluslararası düzenlemelerde kamu tekeli terk edilmiştir (Uçkan, 2005: 149). Kamu tekeliinden ayrılış; liberal akımların güçlenmesine ve esnek işgücü kullanımının artmasına bağlanarak bizzat ILO tarafından da kendi yayınlarında deklare edilmiştir (Sendikal Notlar, 2003: 62). ILO'nun sosyal politika anlayışında yaşanan liberalizasyon sürecinin anlaşılması noktasında 181 sayılı sözleşme son derece önemlidir.

1949 tarihli 96 sayılı ILO sözleşmesinin revize edilmiş hali olan 1997 tarihli ve 181 sayılı Özel İstihdam Büroları Sözleşmesi, tam anlamıyla 1980 sonrası dönemin yeni birikim rejimine uygun bir karakteristiğe sahiptir. Sözleşme, özel istihdam bürolarının kurulması ve faaliyet göstermesi temel amacına yönelik olarak hazırlanmıştır. 181 sayılı sözleşme ile kamusal bir hizmet olarak yürütülen işe aracılık görevi, kamu tekeliinden alınmış ve bu alanda özel istihdam bürolarının varlığı kabul edilmiştir. İşe aracılık faaliyetlerinin yürütülmesinde kâr amaçlı özel girişimin önü açılmıştır (Ocak, 2010: 158). Bu haliyle 181 sayılı sözleşme, işe aracılık faaliyetlerine ilişkin diğer ILO sözleşmelerinden farklılık arz etmektedir.

ILO; 34, 88 ve 96 sayılı sözleşmeleriyle özel istihdam bürolarına katı ve mesafeli bir duruş sergilerken işgücü piyasalarında ve düzenleme tarzında yaşanan gelişmeler sonrasında düzenlemeleri piyasanın gereklerine uyumlulaştırmak amacıyla 181 sayılı sözleşmeyi kabul etmiştir. İlgili sözleşmede, istihdam bürolarına danışmanlık ve eğitim hizmeti yürütme yetkisi verilmesinin ötesinde geçici iş ilişkisi kurma izni de tanınmış, büroların geçici işlerde aracılık faaliyetinde bulunabilmesinin önü açılmıştır (Süral, 2013: 30-31; Şen, 2014: 15). Dünya genelinde 20. yüzyıl boyunca özel istihdam bürolarının denetim ve tasfiyesine odaklanılmış olsa da yeni istihdam biçimlerinin ortaya çıkışı ile birlikte hükümetler, istihdamın artırılabilmesi adına özel istihdam bürolarına karşı farklı bir yaklaşımı gündemlerine almıştır. Bu bağlamda ILO da özel istihdam bürolarına ilişkin tutumunda farklılaşmaya gitmiştir (Kutal, 2001: 4).

Literatürde geçici iş ilişkisinin işgücü piyasalarının talep ettiği bir ihtiyaç olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu vurgu gerek ILO tarafından gerekse Avrupa Birliği tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin, 2008 tarihli ve 2008/104/EC sayılı Avrupa Birliği Geçici İş Direktifi ile geçici işin genel çerçevesi çizilmiş ve geçici iş aracılığıyla esnek çalışma modellerinin ve istihdamın artırılması hedeflenmiştir. İşletmelerin esneklik, çalışanların iş-aile yaşamı dengesi ihtiyacı direktifin ortaya çıkış nedeni olarak gösterilmiştir (Süral, 2013: 31). Benzer şekilde ILO Yönetim Kurulu tarafından 2008-2009 yılında düzenlenen sektörel toplantılar programına, artışı geçen geçici iş ilişkisinin istihdam üzerindeki olumlu etkisinin vurgulanması amacıyla 181 sayılı ILO Sözleşmesi'nin onaylanmasını teşvik etme amacı taşıyan bir çalıştay eklenmiştir. Çalıştayda; 181 sayılı Sözleşme'nin önemi konusunda hükümet, işveren ve işçi kesimlerinin farkındalık düzeyinin artırılmasının, geçici iş ilişkisinin yararları hakkında görüş alışverişinde bulunulmasının, sözleşmeyi onaylamış ülkelerdeki iyi uygulama örneklerinin ortaya konulmasının ve sözleşmenin onaylanmasının teşvik edilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir (Aktekin, 2009: 124). Görüldüğü üzere, Avrupa Birliği ve ILO gibi uluslararası aktörler, yoğun birikim rejimi döneminde mesafeli oldukları özel istihdam bürolarının aktivasyonunu gündemlerine almış, bu bürolara faaliyet izni verilmesine yönelik ulusal ve uluslararası düzenlemelerde bulunmuş ve büroların yaygınlığını arttırmasını desteklemişlerdir. Netice itibarıyla ilgili gelişmeler ile bir sosyal politika aktörü olan ILO'nun sosyal politika anlayışında dönüşüm yaşanmıştır.

Esnek birikim rejiminin neo-liberal düzenleme tarzı ile devletin işgücü piyasalarına yönelik müdahale alanları azaltılmıştır. Klasik istihdam biçim ve ilişkileri, işletmelerin küresel rekabet koşullarının desteklenmesi amacıyla esnetilmiştir. İşverenlerin bu amaç doğrultusunda başvurdukları en etkili yöntemlerin başında özel istihdam büroları gelmiştir. 181 sayılı sözleşme ile üye ülkelerde istihdam ilişkisinin geçici hale getirilmesinin önü açılmıştır (Kaya, 2016: 400). Tam ve belirsiz süreli iş sözleşmelerine dayanan klasik istihdam biçimlerinin yerini geçici iş ilişkisi gibi esnek istihdam biçimleri almıştır. Bu türden esnek istihdam biçimlerinin ortaya çıkışında, işgücü piyasalarını kuralsızlaştırmaya ve esnekleştirmeye yönelik uygulamalar etkili olmuştur.

Devletin piyasalara müdahalesinin azalması, sosyal politika anlayışından uzaklaşılması ve esnek istihdam biçimlerinin yaygınlık kazanması gibi gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda özel istihdam bürolarına yönelik ILO düzenlemelerinin, neo-liberal düzenleme tarzı ve esnek birikim rejimiyle uyumlu olduğu görülmektedir. Esnek birikim rejiminde özel istihdam bürolarının, işgücü piyasasının sermaye lehine yeniden değerlendirilmesi amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir (Ocak, 2010: 153-175). Ulusal ve uluslararası sosyal politika aktörleri tarafından kar amacı güden özel istihdam büroları aracılığıyla yürütülen işe aracılık faaliyetleri yoğun birikim rejiminde yasaklanmış ya da sınırlandırılmış olsa da esnek birikim rejiminde özel istihdam büroları varlığı yasal olarak tanınmış ve bu büroların işgücü piyasalarında bir taraf olarak yer almaları desteklenmiştir. Uluslararası bir sosyal politika aktörü olan ILO'da da benzer eğilimler gözlemlendiğinden, kurumun sosyal politika anlayışında önemli bir dönüşüm yaşandığını söylemek mümkündür. Neo-liberal düzenleme tarzından etkilenen ILO,

mevcut düzenlemelerini revize ederek sermaye birikim süreci için uygun koşulların hazırlanması sürecine katkı sağlamaktadır.

Sonuç

Kapitalizm, ilk ortaya çıktığı yıllardan günümüze kadarki süreç içerisinde birçok kriz yaşamış ve bu krizlerden düzenleme tarzında değişime giderek çıkmıştır. Krizlerle yeniden şekillenen ve gelişen kapitalist sistemde, düzenleme tarzına bağlı olarak farklı birikim rejimleri kendine yer edinmiştir. Düzenleme Okulu kapsamında ilgili birikim rejimleri yaygın, yoğun ve son olarak esnek birikim rejimi şeklinde kavramsallaştırılmıştır.

Günümüz ülkelerinin ekonomik ve toplumsal yapısında esnek birikim rejimi ve neo-liberal düzenleme tarzı hâkimdir. Neo-liberalizm, yoğun birikim rejiminden miras alınan kurum ve politikaların tasfiye edilmesi sürecine etki eden bir düzenleme tarzıdır. Devletin ekonomik ve toplumsal hayata müdahale alanlarının sınırlandırılmasını ve piyasa ekonomisinin canlandırılmasını salık veren neo-liberal politikalar, işgücü piyasaları başta olmak üzere birçok alanda liberalizasyon süreçlerini başlatmıştır.

Uzun yıllar kamu tekelinde gerçekleştirilen işe aracılık hizmetleri neo-liberal ideolojinin etkisiyle liberalizasyona uğramış ve ilgili hizmetlerin yerine getirilmesinde özel istihdam bürolarına faaliyet izni tanınmıştır. Bu bağlamda bir uluslararası sosyal politika aktörü olan ILO'nun da özel istihdam bürolarına ilişkin tutumu yıllar içerisinde değişmiştir. ILO'nun özel istihdam bürolarına karşı 34, 88 ve 96 sayılı sözleşmelerindeki mesafeli ve kısıtlayıcı yaklaşımının yerini 1980 sonrası dönemin düzenleme tarzı nedeniyle bürolara faaliyet izni veren ve onları destekleyen ve bir yaklaşım almıştır. Buradan hareketle ILO'nun sosyal politika anlayışının, dönemin birikim rejimi ile düzenleme tarzından etkilendiğini söylemek mümkündür. Öyle ki yoğun birikim rejiminin düzenleme tarzının bir sonucu olarak mesafeli durulan özel istihdam büroları, esnek birikim rejiminde, ILO tarafından işgücü piyasalarına esnekliğin kazandırılmasındaki etkinliği vurgulanarak desteklenmektedir.

ILO tarafından dile getirilen, işgücü piyasalarının mevcut görünümü itibarıyla özel istihdam bürolarına ihtiyaç duyulduğu söylemi, uzun yıllar boyunca ilgili kurumlara mesafesini koruyan ILO'nun önceki söylemleriyle çelişmektedir. Bu çelişkili durum, küreselleşme sürecinin taşıyıcı aktörlerinden biri olma rolünün verildiği ILO'nun, liberal bir anlayış benimseme eğiliminden kaynaklanmaktadır. ILO'nun 1980 sonrası dönemde ürettiği düzenleme sayısı ve düzenlemelerin tavsiye kararı niteliği taşıması bu eğilimi kanıtlar niteliktedir.

ILO, esnek birikim rejimi döneminde, özel istihdam bürolarına faaliyet izni veren 181 sayılı sözleşmeyi düzenlemenin ve bu sözleşmenin üye ülkeler tarafından kabul edilmesini teşvik etmenin ötesinde ilgili sözleşme ile özel istihdam bürolarına geçici iş ilişkisi kurma yetkisi tanımıştır. Post-Fordist üretim modelinin talep ettiği esneklik ihtiyacını karşılama potansiyeli son derece yüksek olan ancak işçiler açısından güvencesizlik anlamı taşıyan geçici istihdam biçiminin bizzat ILO tarafından tanınması ve hatta desteklenmesi, ILO'nun bir sosyal politika aktöründen ziyade küreselleşme ve liberalizasyon süreçlerini hayata geçiren bir aktör olarak algılanmasına neden olmaktadır. ILO, neo-liberal düzenleme tarzının somut bir çıktısı olan işe aracılık faaliyetlerinin liberalizasyon sürecinde, geçmiş düzenlemelerin aksine, aktif bir rol oynayarak sosyal politika aktörü olma özelliğinden uzaklaşmaktadır.

Birikim rejimlerinin düzenleme tarzları temel alınarak yapılan analiz sonucunda, her bir birikim rejiminde, ekonomi-politiğe uyumlu olacak şekilde sosyal politika anlayışında dönüşüm yaşandığı görülmektedir. İşgücü piyasalarında ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanması amacıyla mevcut düzenlemelerde köklü değişikliklere gidilmekte, önceki rejimin düzenleme tarzından uzaklaşmakta ya da düzenleme tarzına esneklik kazandırılmaktadır. ILO'nun işe aracılık faaliyetlerine ilişkin tutumunun yıllar içerisinde yaşamış olduğu değişim bu duruma bir örnek teşkil etmekte; düzenlemelerin ekonomi-politiğe uyumlulaştırıldığını kanıtlar niteliktedir.

Birikim rejimi, dönemsel ihtiyaçların giderilmesi amacıyla düzenleme tarzına etki ederek önceki dönemde olumsuz bir statüde değerlendirilen özel istihdam bürolarının işleyişi önündeki engellerin ortadan kaldırılmasını salık vermekte ve etkinliğinin artırılması adına bizzat sosyal politika aktörleri tarafından büroların desteklenmesini talep etmektedir. Sonuç itibarıyla, başta ILO olmak üzere, sosyal politika aktörlerinin işe aracılık faaliyetlerine ilişkin tutumlarındaki değişimler ile birikim rejimleri arasında ilişkisellik kurmak mümkündür. ILO'nun üretmiş olduğu sözleşme ve tavsiye kararları hâkim birikim rejiminin düzenleme tarzına uygun bir karakteristiğe sahiptir.

Kaynakça

- Aktekin, Ş. (2009). Mesleki anlamda geçici iş ilişkisinde gelişme yok. MESS Mercek Dergisi, 14(56), 121-127.
- Albertini, J. M. (1995). Ekonomik sistemler: uygulamada kapitalizm ve sosyalizm. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Ansal, H. (1996). Esnek üretimde işçiler ve sendikalar. İstanbul: Birleşik Metal-İş Sendikası
- Ansaloni, M., Montalban, M., Roger, A., & Smith, A. (2018). Call for papers for a special issue: 'accumulation and politics: approaches and concepts'. The Regulation Review: Capitalism, Institutions, Power.
- Arın, T. (2013). Kriz, devlet, iktisat ve sosyal güvenlik politikaları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Baypınar, B. (2009). Geçici istihdam büroları aracılığıyla çalışma: bir alan araştırması, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Boyer, R. (1990). The regulation school: a critical introduction. New York: Columbia University Press.
- Bozkurt, V. (2014). Endüstriyel & post-endüstriyel dönüşüm bilgi, ekonomi, kültür. Bursa: Ekin Kitabevi
- Cam, E. (2008). Uluslararası çalışma örgütü sözleşmeleri çerçevesinde özel istihdam büroları ve çeşitleri. Çimento İşveren Dergisi, 22(1), 20-31.
- Ciğerci Ulukan, N. (2014). İşsizlik versus geçici çalışma: özel istihdam bürolarının kiralık işçileri. Türkiye'de Esnek Çalışma. Özgür Müftüoğlu, Arif Koşar (Editörler). İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 143-157.
- Çolak, A. (2019). Sosyal politikanın uluslararası taraflarından uluslararası çalışma örgütü ve küreselleşme. Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 05(01), 73-84.
- De Freitas Barbosa A., Cacciamali, M. C. (2014). Accumulation regimes, labour market and inequality: the Brazilian case in a long-term perspective. Brazilian Paper C (Annex 7).
- Dikmen, A. A. (2006). Bir ilkel birikim aracı olarak özelleştirme ve taşeronlaştırma. Genel-İş Emek Araştırma Dergisi, 1, 41-60.
- Dur, V. (2015). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) sosyal güvenlik politikalarındaki dönüşüm. Karatahta İş Yazıları Dergisi, 3, 127-154.
- Ekin, N. (2001). Türkiye'de iş piyasasının yeniden yapılanması: özel istihdam büroları. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Erdut, Z. (2007). Enformel istihdamın ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri. Çalışma ve Toplum, 1, 53-82.
- Gorz, A. (2007). İktisadi aklın eleştirisi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Gorz, A. (2014). Yaşadığımız sefalet: kurtuluş çareleri. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gündoğan, N. (1998). İşe yerleştirme sistemi içinde özel istihdam bürolarının yeri ve önemi. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1), 549-566..
- Heintz, J., Lund, F. (2012). Welfare regimes and social policy: a review of the role of labour and employment. Gender and Development Paper No. 17.
- Hobsbawm, E. J. (2013). Sanayi ve imparatorluk. Ankara: Dost Kitabevi.
- International Labour Organization. (2009). Private employment agencies, temporary agency workers and their contribution to the labour market. Geneva: International Labour Organization.
- Işık, V. (2018). Refah devletinin dönüşüm süreci ve “düzgün iş” kapsamında sosyal güvenlik anlayışı. Sosyal Güvenlik Dergisi, 8(2), 109-128.
- Jessop, B. (1990). Regulation theories in retrospect and prospect. Economy and Society, 19(2), 153-216.
- Jessop, B. (1993). Towards a Schumpeterian workfare state? Preliminary remarks on post-Fordist political economy. Studies in Political Economy, 40(1), 7-39.
- Jessop, B. (2005). Hegemony, post-Fordizm ve küreselleşme ekseninde kapitalist devlet. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, M. (2016). Türkiye’de işsizlik sorunu ve özel istihdam büroları. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(35), 401-437.
- Koray, M. (2007). Sosyal politikanın anlamı ve işlevini tartışmak. Çalışma ve Toplum, 4(15), 19-56.
- Kott, S. (2019). ILO: social justice in a global world? A history in tension. International Development Policy, 11(1), 21-39.
- Kutal, M. (2001). Türkiye İş Kurumu çalışma hayatımıza katılırken bazı gözlem ve beklentiler. TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 16, 4-5.
- Kutlu, D. (2010). Geçici çalışmanın süreklileşmesi ve güvencesizleşme: özel istihdam bürolarının değişen rolü. TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 10(35), 41-47.
- Labrousse, A., & Michel, S. (2017). Accumulation regimes. The Routledge Handbook of Heterodox Economics Theorizing, Analyzing, and Transforming Capitalism. Tae-HeeJo, Lynne Chester, Carlo D’Ippoliti. (Editörler). Routledge, 54-69.
- Lipietz, A. (1987). Mirages and miracles the crises of global Fordism. London: Verso.
- Lipietz, A. (1993). Uluslararası işbölümünde yeni eğilimler: birikim rejimleri ve düzenleme tarzları. Toplum ve Bilim, 56(61), 58-82.
- Lordoğlu, K., Özkaplan, N. (2003). Çalışma iktisadı. İstanbul: Der Yayınevi.
- MARKA. (2017). Özel istihdam büroları ve Türkiye uygulamaları raporu. T.C. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Yayını.
- McDonough, T., & Nardone, E. (2006). Social structures of accumulation, the regulation approach and the European Union. Competition & Change, 10(2), 200-212.
- Metin, B., Özaydın, M.M. (2014). Çalışma ve refah. Ankara: Gazi Kitabevi
- Nazlı, S. (2016). İş kanununda düzenlenen mesleki anlamda geçici iş ilişkisine yönelik hükümlerin değerlendirilmesi. İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3(1), 149-168.

- Noel, A. (1987). Accumulation, regulation, and social change: an essay on French political economy. *International Organization*, 41(2), 303-333.
- Ocak, A. T. (2010). Emek piyasası için “insan koleksiyonu”: özel istihdam büroları., A. R. Güngen, F. Ercan, Ö. Tezcek, Ö. Biçer ve Y. Özgün. (Editörler). *Emek ve siyaset*. Ankara: Dipnot Yayınları, s. 153-178.
- Öngen, T. (1994a). Prometheus'un sönmeyen ateşi. İstanbul: Alan Yayıncılık
- Öngen, T. (1994b). Tekelci kapitalizm ve sınıf yapısı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(03), 303-349.
- Özügürlü, M. (2008). Anadolu'da küresel fabrikanın doğuşu: yeni işçilik örüntülerinin sosyolojisi. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Piketty, T. (2014). Yirmi birinci yüzyılda kapital. (Çev. H. Koçak). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin orijinali 2014'te yayımlandı).
- Sanal, M. E. (2002). Özel istihdam bürolarının artan önemi ve buna neden olan faktörler. *Toprak İşveren Dergisi*, 54.
- Sanal, M. E. (2014). Gelişen ekonomilerde dönüşen kapitalizmin endüstri ilişkilerine etkileri. Edirne: Paradigma Akademi Yayınları
- Sayın, A. K. (2002). Emek piyasasında aracılık ve özel istihdam büroları. Doktora Tezi., İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sendikal Notlar. (2003). Emek simsarlığına uzanan bir tehlike: özel istihdam büroları. *Sendikal Notlar*, 16, 60-66.
- Sengenberger, W. (2005). Globalization and social progress: The role and impact of international labour standards. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Sert, M. (2011). Düzenleme'nin seyri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 64-78.
- Sönmez, S. (2011). Sermaye birikimi rejimi ve ihracata yönelik sanayileşme (II). *İktisat ve Toplum*, 12, 30-37.
- Standing, G. (2014). Prekarya: yeni tehlikeli sınıf. (Çev. E. Bulut). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 2011'da yayımlandı).
- Süral, N. (2013). AB müktesebatında geçici iş ilişkisi. *TİSK Özel İstihdam Büroları Aracılığıyla Geçici İş İlişkisi Semineri*, 1, 28-48.
- Şahin, Ç. (2000). Kapitalizm ve yoksulluk. İstanbul: Çivi Yazıları.
- Şahin, Ç. (2006). Çevresel kapitalizm ve kriz. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 139-159.
- Şen, M. (2014). Özel istihdam büroları aracılığıyla kurulan (meslek edinilmiş) geçici iş ilişkisi. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 13-24.
- Şenkal, A. (1999). Sendikasız endüstri ilişkileri. Ankara: Kamu-İş.
- Taşdemir, A. G. (2018). Yeni muhafazakârlığın sosyal koruma anlayışı olarak çalıştırmacı politikalar. *Toplum ve Hekim*, 33(5), 360-371.
- Taymaz, E. (1993). Kriz ve teknoloji. *Toplum ve Bilim*, 56(61), 5-41.
- Tickell, A., Peck, J. A. (1992). Accumulation, regulation and the geographies of post-Fordism: missing links in regulationist Research. *Progress in Human Geography*, 16(2), 190-218.

- Tickell, A., Peck, J. A. (1995). Social regulation after Fordism: regulation theory, neo-liberalism and the global-local Nexus. *Economy and Society*, 24(3), 357-386.
- Topak, O. (2012). Refah devleti ve kapitalizm: 2000'li yıllarda Türkiye'de refah devleti. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uçkan, B. (2002). Geçici istihdam büroları ve CIETT. *İşveren Dergisi*, Mayıs.
- Uçkan, B. (2005). Türkiye'de iş aracılığı hizmetlerinin tarihsel gelişim sürecinde kamu tekelinin kırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 149-178.
- Uşen, Ş. (2007). Avrupa birliği ülkeleri ve Türkiye'de aktif emek piyasası politikaları. *Çalışma ve Toplum*, 2(13), 65-95.
- Vidal, M. (2011). Reworking postfordism: Labor process versus employment relations. *Sociology Compass*, 5(4), 273-286.
- Vidal, M. (2013). Postfordism as a dysfunctional accumulation regime: a comparative analysis of the USA, the UK and Germany. *Work, Employment and Society*, 27(3), 451-471.
- Wallerstein, I. (2012). Tarihsel kapitalizm ve kapitalist uygarlık. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Yentürk, N. (1993). Post-fordist gelişmeler ve dünya iktisadî işbölümünün geleceği. *Toplum ve Bilim*, 56-61, 42-57.
- Yücesan-Özdemir, G. (2010). Despotik emek rejimi olarak taşeron çalışma. *Çalışma ve Toplum*, 4(27), 35-48.
- Yücesan-Özdemir, G. (2014). İnatçı köstebek. Ankara: İmge Kitabevi.